

Integreren in de Gouden Eeuw

Zonder de migranten geen Gouden Eeuw. Zij waren allerm minst een passieve minderheid die alleen kon overleven door zich aan te passen. Veel nieuwkomers en hun kinderen waren juist actief betrokken bij de vormgeving van de Nederlandse 17de-eeuwse cultuur. Als een soort overijverige modelmigranten waren ze bijna nog vaderlandslievender dan de autochtonen.

GEERT H. JANSSEN

Nederland was in de 17de eeuw een echte migrantensamenleving. Veertig procent van de bevolking in de grote steden Amsterdam, Leiden en Haarlem was omstreeks 1650 geboren in het buitenland. De nieuwkomers kwamen voornamelijk uit de Zuidelijke Nederlanden (het tegenwoordige België en een deel van Noord-Frankrijk), het Duitse rijk, Scandinavië, Frankrijk en de Britse eilanden. De asjkenazische en sefardische joden vormden een andere, relatief kleine, maar opvallende immigrantengemeenschap. Al met al was het percentage allochtonen in Holland er toen een stuk hoger dan in de huidige Randstad.

Het beeld van deze nieuwkomers was onder tijdgenoten niet onverdeeld positief. Migranten werden ervan beschuldigd misbruik te maken van lokale sociale voorzieningen, druk te zetten op voedselvoorraden en de huizenmarkt te destabiliseren. 'Vreemdelingen' vormden bovendien een bedreiging voor gevestigde maatschappelijke structuren. Hun vaak afwijkende religieuze voorkeuren wakkerden dit soort xenofobische gevoelens

➔ Johannes Lingelbach, zoon van een immigrant uit Frankfurt, maakte in 1656 dit iconische panorama van de Dam, met links het stadhuis in aanbouw. Hij laat Amsterdam met zijn gemengde bevolking – zie rechts de oosterse kooplieden met tulbanden – zien als een kosmopolitische gemeenschap. Collectie Amsterdam Museum.



verder aan. Zo vinden we in de populaire zedenschets *De Spaanschen Brabander* (1617) van Gerbrant A. Bredero vooral karikaturale voorstellingen van Vlaamse en Brabantse nieuwkomers en de suggestie dat hun dubieuze normen en waarden de authentieke Hollandse mentaliteit zouden bedreigen.

Tegen die achtergrond is het opvallend dat we in de 17de eeuw ook positieve waarderings tegenkomen van 'Nederland migrantenland'. De dominee annex dichter Samuel Ampzing, bijvoorbeeld, omschreef de Republiek juist in gloedvolle termen als hét internationale asielcentrum van Europa. In een editie van *Toneel van Europa* (1631) vraagt hij zich retorisch af: 'Wie is hij die de hand van Neerland niet en voeld? Wy zijn der Vorsten heul [brug, vluchtheuvel], die

balling komen vlugten. De schuilplaet en vertrek die arm uytlandigh suchten. Wy helpen hunnen nood, en komense te baet. Hun gods-dienst is hier ook hun troost int tijdljik quaed.'

Terwijl Ampzing nog vooral trots was op de christelijke naastenliefde die sprak uit de opname van grote groepen vluchtelingen in de Republiek, werd er geleidelijk aan ook welwillender gedacht over de culturele diversiteit die al die migranten meebrachten. Een positieve identificatie met die multiculturele samenleving vinden we bijvoorbeeld in 17de-eeuwse stadsbeschrijvingen van Amsterdam van Olfert Dapper (1663) en Caspar Commelin (1693). Zij noemen nieuwkomers en religieuze variatie 'typisch' Amsterdamse kenmerken. In de populaire reisgids van de Duitser Philip von Zesen, een soort

Lonely Planet uit 1664, is de stad eveneens een kosmopolitische en multiculturele gemeenschap. Veelzeggend is dat hij een tour langs de verschillende migrantenkerken tot een niet-te-missen Amsterdamse attractie bestempelt.

Begrip voor religieuze ballingen

Dit contrasterende, veel positievere beeld van migratie in de Gouden Eeuw kon ontstaan omdat veel inwoners van de Republiek zich goed konden inleven in het lot van religieuze vluchtelingen. Dit kwam door hun eigen recente verleden. Godsdienstvervolgung speelde daarin immers een belangrijke rol. Vanaf 1566 waren de Habsburgse Nederlanden verwickeld geweest in een bloedige burgeroorlog, de Nederlandse Opstand. De rebellen onder leiding van de protestants geworden Willem van Oranje maakten zich daarin meester van de noordwestelijke provincies, die al vrij snel het calvinisme als nieuwe 'publieke kerk' kozen. De voortdurende oorlog creëerde echter ook een enorme vluchtelingencrisis in de regio. De katholieke Filips II voerde een intensieve militaire campagne om de Nederlanden weer te onderwerpen en protestanten te vervolgen. Omgekeerd werd de katholieke geestelijkheid verjaagd uit de opstandige gebieden en konden katholieken hun geloof er niet meer openlijk belijden. Tienduizenden zagen zich gedwongen te vluchten voor het oorlogsgeweld en voor religieuze vervolging, die zowel van katholieke als van protestantse (rebellierende) kant kwam.

Vlucht en ballingschap waren voor veel Nederlanders een ingrijpende en mogelijk traumatische ervaring. Juist om die reden ontwikkelden vervolgte minderheden ook een positief, heroïsch verhaal over hun gedwongen migratie. Protestantse (vooral calvinistische maar ook doopsgezinde en lutherse) vluchtelingen vergeleken hun eigen ervaringen bijvoorbeeld met verhalen uit de Bijbel zoals de vlucht van de Israëlieten uit Egypte. In preken, kronieken en brieven presenteerden geestelijke leiders het vluchten bovendien als een pijnlijke, maar potentieel ook verrijkende spirituele ervaring. Leven in ballingschap bracht je dichter bij God.

Deze heldhaftige lezing van ballingschap won verder aan populariteit toen veel protestantse vluchtelingen uit Zeeland en Holland in de loop van de Opstand terug naar huis konden. In de nieuwe, onafhankelijke Republiek verwierven deze ex-ballingen belangrijke bestuurlijke en



kerkelijke posities. Dankzij het maatschappelijk prestige van deze 'founding fathers' van de Gereformeerde Kerk en van een zelfstandige Republiek werd een vluchtelingenverleden iets om trots op te zijn. Ook in de staatsideologie van de Republiek was een belangrijke rol weggelegd voor dat heroïsche verleden van onderdrukking, vlucht en gewapend verzet.

Wat is een Nederlander?

Dat religieuze migratie zo'n positieve klank had in het culturele klimaat van de jonge Republiek, was een godsgeschenk voor generaties van nieuwe immigranten. In de late 16de en vroege 17de eeuw waren dat vooral Zuid-Nederlanders die de Spaans-Habsburgse gewesten ontvluchtten. Tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) kregen Duitsers de overhand en in de late 17de eeuw trok de Republiek duizenden Franse protestanten, de hugenoten. Deze migranten waren niet allemaal 'geloofsvluchtelingen' in de enge zin van het woord, maar konden wel meeliften met de positieve connotaties bij religieuze mobiliteit. Het gaf hun een zekere status, respectabiliteit en het gevoel onderdeel te zijn van een herkenbare maatschappelijke categorie. Het stelde migranten bovendien in staat zich verbonden te voelen met de ontstaansgeschiedenis van de Republiek, die zelf beweerde te zijn voortgekomen uit een verleden van gedwongen migratie. De positieve identificatie met migratie kreeg een extra impuls vanuit de migrantengemeenschappen zelf. Met name de Zuid-Nederlanders speelden hierin een

belangrijke rol. Na de Spaans-Habsburgse verovering van de grote door calvinisten gedomineerde steden in het Zuiden – Gent (1584), Brussel en Antwerpen (1585) – zochten duizenden, veelal protestantse zuiderlingen hun heil in het Noorden. Hier grepen zij de kans om de identiteit van de jonge Republiek mede vorm te geven en daarmee hun eigen plaats in deze nieuwe samenleving veilig te stellen. Zij hadden er bijvoorbeeld belang bij om de oorlog tegen Spanje voor te stellen als gezamenlijke strijd van alle 'Nederlanders' tegen een tiranniek katholiek Spanje. In geschiedenisboeken en dichtwerken zetten juist zij de onderdrukking en gruweldaden onder het Spaanse regime

vocht tegen een boosaardige Spaanse farao, kwam voornamelijk uit hún koker. Dit beeld was zo krachtig en aantrekkelijk dat ook 'autochtone' Noord-Nederlanders het adopteerden. Het is tekenend dat toonaangevende regentendynastieën zoals de Amsterdamse burgemeestersfamilies Hooft, De Graeff, Huydecoper en Pauw er prat op gingen tijdens de Opstand een tijdlang als asielzoeker te hebben geleefd in steden zoals Emden, Wesel of Londen, of op zijn minst voorouders te hebben gehad die een dergelijk roemrijk vluchtelingschap konden claimen. De verheerlijking van ballingschap werd tegelijkertijd aangemoedigd door de gereformeerde kerken, die veelvuldig

Het nieuwe nationale verhaal over de geboorte van de Republiek kwam uit de koker van vluchtelingen

extra zwaar aan. En tegelijk zongen zij in liedjes, schilderijen, prenten en op het toneel de lof van hun nieuwe stad en van Holland, 'het land van beloften'. Hun activisme, in woord en beeld, bood een ongecompliceerd antwoord op de vraag wat het nu precies betekende om 'Nederlander' te zijn.

Het waren vooral deze calvinistische vluchtelingen uit het Zuiden die de tocht naar de noordelijke Republiek in Bijbelse termen weergaven. Het idee dat de Republiek een soort Nieuw Israël zou zijn, een door God uitverkoren volk dat dapper

en heel succesvol collecties hielden voor verdrukte protestanten elders in Europa. Tijdens de Dertigjarige Oorlog haalden de gereformeerde gemeenten alleen al de destijds gigantische som van 64 000

✚ Het exodusverhaal was geliefd in preken en kunst in de Republiek. Men zag overeenkomst tussen de bijbelse verhalen over hoe Mozes en zijn broer Aäron het Joodse volk uit Egypte leidden, en de ballingschap en terugkeer van de vervolgte calvinisten. Schilderij van Jan Pynas (1610) van het moment dat de twee leiders een Egyptische rivier in bloed veranderen, en een prent van Jan Luyken uit 1712 van de exodus uit Egypte. Rijksmuseum Amsterdam.



daalders op voor de protestantse vluchtelingen in de Palts-regio.

Het Bijbelse exodusthema was ook heel populair in de Nederlandse 17de-eeuwse beeldcultuur. Zo bestelden diezelfde burgemeesters van Amsterdam in 1661 een groot schilderij bij Ferdinand Bol van Mozes die met de Tafelen der Wet van de berg Sinaï afdaalt naar zijn volk, dat onder zijn leiding uit ballingsoord Egypte is vertrokken. Je ziet Mozes omringd door engelen en de Israëlieten die knielen voor Gods woord. Het was bestemd voor het gloednieuwe stadhuis, het huidige Paleis op de Dam. Het schilderij moest ongetwijfeld een wijze politieke boodschap ventileren ('Gods wetten moeten gerespecteerd worden'), maar gaf ook uitdrukking aan een collectieve herinneringscultuur van vlucht en ballingschap, waarmee Amsterdamse elites zich graag identificeerden.

Patriottisch verhaal

Deze interpretatie van de ontstaansgeschiedenis van de Republiek is het nationale verhaal van Nederland geworden en tegenwoordig nauwelijks nog te herkennen als de 'uitvinding' van immigranten. Ook tweede- en derdegeneratiemigranten gingen door met het plooiën en vormen van de manier waarop Nederland over het nationale en lokale verleden dacht. Naar hun precieze drijfveren en invloed moet nog meer onderzoek worden gedaan, maar het is al wel duidelijk dat veel telgen uit deze tweede generatie zich lieten voorstaan op hun



↑ Gevelsteen aan de Nieuwe Beestenmarkt in Leiden. Op allerlei manieren zongen de immigranten de lof van hun nieuwe stad en van Holland, 'het land van beloften'.

migrantenafkomst en probeerden het familieverleden te incorporeren in lokale geschiedenissen. Zij schreven zichzelf dus in het nationale verleden. Zo is het niet toevallig dat Olfert Dapper en Caspar Commelin, auteurs van de twee beroemde stadsbeschrijvingen van Amsterdam, afkomstig waren uit migrantengezinnen. Ditzelfde gold voor de schilder Johannes Lingelbach, zoon van een immigrant uit Frankfurt, die in 1656 een iconisch panorama van de Dam vervaardigde, met een grote massa mensen die duidelijk uit alle windstreken afkomstig zijn. (Zie afbeelding op p. 16). De rijkdom en bedrijvigheid spatten ervan af, maar Lingelbach presenteert de stad ook nadrukkelijk als een pluriforme, kosmopolitische gemeenschap. De sociale, godsdienstige en ruimtelijke gevolgen van immigratie laat hij heel duidelijk zien als stereotiepe

kenmerken van het rijke Amsterdam. Een tijdgenoot van Lingelbach en eveneens een vertegenwoordiger van de tweede generatie, Pieter de la Court, redeneerde langs ongeveer dezelfde lijnen. In zijn *Interest van Holland, ofte gronden van Hollands-Welvaren* (1662) legde hij een direct verband tussen de welvaart van de Republiek en de omvang van haar migrantengemeenschappen. Dapper, Commelin, Lingelbach en De la Court zijn slechts enkele voorbeelden van tweede- of derdegeneratiemigranten die een sturende rol speelden in de verbeelding van wat wij nu als de echt 'Nederlandse' Gouden Eeuw beschouwen. Zij laten ook goed zien dat migranten in de 17de eeuw geen passieve minderheden waren die alleen konden overleven door zich aan te passen. Integendeel, veel nieuwkomers en hun kinderen waren actief betrokken bij de vormgeving van de Nederlandse 17de-eeuwse cultuur en identiteit. Hun migratie maakte de Gouden Eeuw.

Geert Janssen is hoogleraar Vroegmoderne Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij schreef onder meer *The Dutch Revolt and Catholic exile in Reformation Europe* (2014, Cambridge University Press).

VERDER LEZEN

- ▶ **Leo Lucassen en Jan Lucassen**, *Winnaars en verliezers. Een nuchtere balans van vijfhonderd jaar immigratie*, Bert Bakker, 2012
- ▶ **Erika Kuijpers**, *Migrantenstad. Immigratie en sociale verhoudingen in 17e-eeuws Amsterdam*, Verloren, 2005

